

Gjødningen saa fast som mulig i Møddingstedet, deels ved at kjøre paa Møddingen, deels ved at lade Areaturene sammentræde den, samt indblande overkommelige Quantiteter Halm eller Jord i forskjellige Lag i den friske Gjødning.

— n.

Erfaringer, samlede i September 1852, paa en Reise over Kiel, Hamborg, langs Jernbanen gennem det Hannoverste, Rhin-Preussen, over Cölln til Brüssel, Antwerpen, og et 5 Dages Ophold og Reiser i den belgiske Campine.

S over 50 Aar havde jeg læst og hørt saare meget om Belgiens Cultur og navnlig dens Heders; ligeledes om Hede-Culturen i det Hannoverste, in specie paa de saakaldte Lüneborgste Heder. For ikke længe siden, vidste jeg, var af de belgiske Kamre voteret betydelige Summer til Canal-Anlæg og Opdyrkning af Campinen. I den Tanke, at nogen af de Cultur-Metoder, man der anvendte, ogsaa kunde være anvendelig paa nogle af vore store jydste Hedestrækninger, ønskede jeg, da min Helbred i Sommer havde været ret god, selv at see disse Culturer, saavel med Hensyn til Eng-Anlæg, som til Agerdyrkning og Skovcultur. Jord-

bunden og navnlig Underlaget maatte min Opmærksomhed især være henvendt paa, for at anstille Sammenligninger. Dette Sidste opnaaede jeg kun ufuldkomment gennem det Hannoverse og Rhin-Preussen, men desto bedre og sikrere i den belgiske Campine, hvor jeg opholdt mig fra Tierre paa Beiene til Herenthals, Gheel, Turnhout, Destmalle, Westmalle og disses Omegne i 5 Dage, og med en lille god Spade ret nøie undersøgte Over- og Underlagene, mange Steder indtil $1\frac{1}{2}$ Alens Dybde; ligesom jeg ogsaa, ved at logere i Landsbyerne og paa simple Steder, af Vandmændene selv deels lod mig forevise deres Marker, Enge og Plantninger, deels erholdt mange ret gode og sandfærdige Oplysninger.

Ved Regjeringens velvillige Bistand vare jeg og min Vedsager (een af mine yngste Sønner) forsynede med Pasje, hvilke ogsaa jevnlige affordredes, og desuden med Anbefalings-Skrivelser fra Høistamme til Legationerne i Hamborg og Brüssel. Hos Hr. General-Consul Pontoppidan i Hamborg nød jeg megen Forekommenhed, og han meddeelte mig mange gavnlige Oplysninger; ligesom han ogsaa gav mig Anbefalingsbrev med til Huset Brandt & Schwenzen i Antwerpen. Hr. Brandt, en dansk Mand, hvis Fader jeg har kjendt, viste mig megen Forekommenhed, og jeg maa takke ogsaa ham for de gode Raad og Veiledninger, han gav mig. Ved hans Godhed stiftede jeg Bekjendtskab med en stor Kornhandler i Antwerpen, Hr. van der Pytt, 1ste Directeur over de nye Canal-Anlæg og Colonisationen i de nye Culturer.

Hr. van der Pytt eiede selv nogle saadanne, allerede til Eng forvandlede, Hedejorder Nord for Turnhout, og talte saaledes af Erfaring. Ved hans Anbefaling besaae jeg ogsaa Hr. Baron van Coppins Culturer i Nærheden af Gheel. Denne Mand agtes for en af Belgiens meest intelligente Landmænd, og jeg erholdt ogsaa af ham gode Oplysninger. — Den danske Resident i Brüssel, Kammerherre Coopmanns, var ikke hjemme, men paa en Reise til Danmark, hvilket jeg maatte beklage, da han sikkert kunde meddeelt mig meget Bideværdigt med Hensyn til min Reises Niemed. Vel tilbød den tilbageværende Chargé d’Affaires, Hr. Greve Molke-Hvidtsfeldt, al ham mulig Bistand, men beklagede derhos, at hans korte Ophold i Belgien ikke havde givet ham Leilighed til synderligt at kjende til de Localiteter, jeg attraaede at besøge.

Det kan være 7 à 8 Aar siden, at den belgiske Regjering, efter foregaaende Undersøgelser, lod grave en stor Canal fra Maestricht til Antwerpen, for ved dens Løb og Bandlejninger at fremme en stor Deel af Campinens Opdyrkning, og, da den er seilbar, tillige at skaffe Nødvendigheder for Culturen tilveie og lette Afsetningen af de eventuelle Producter. Canalens Længde er omtrent 20 danske Mile; dens Bredde og Dybde er tilstrækkelig for Skuder paa over 100 Tdrs Drægtighed. Man taler om, at den skal gjøres seilbar for endnu større Skibe. Den skal fra Maestricht til Antwerpen have et Fald af over 460 Fod. Fra denne Hoved-Canal ere mindre Bandlejninger anlagte og flere paatænkes. Den Strækning af Campinen, som

jeg gennemreiste, var vel 24 à 26 Svadratmile, men kun den nordlige Deel, samt noget af den østlige kan hidtil have Gavn af Canalen, hvorimod de sydlige og vestlige Dele have saare megen Nytte af Keethe-Floden med dens Arme — de udgjøre ogsaa en Deel af det ældre Keethe-Departement.

For nogle Aar siden bevilgede Kamrene for det Første 500,000 Gylden til Hjælp til Culturen, for at lade Colonister bosættes i de til Canalen grændsende Egne af Campinen. Den Maade, paa hvilken Regjeringen fremmer disse Colonier, fortjener her at omtales.

Den lader, ved Canalens Hjælp, af duelige Ingenieurer og Arbeidere danne til Eng de Strækninger, som findes dertil tjenlige. Naar saadanne ere brugelige til Slet, overlades en Colonist omtrent 2½ dansk Tonde Land heraf, og noget større Maal til Agerjord og Træplantning. Colonisten maa besidde 2 Køer, og producere fra sin Hjem-Commune Attester for, at han er ædruelig og en god Borger, samt at han er stræbsom og huusholderisk. Jordlodden ansættes da til en vis Sum, hvoraf ingen Renter svares det første Aar. Det andet Aar svares 1 pCt., det tredje Aar 2 pCt. og fremdeles tiltager Rentebeløbet eller Afgiften, dog ikke høiere, end at Capitalen med Renter ere afbetalte i 20 Aar, og da er Jord og Huus hans Eiendom. Regjeringen har da sit Udlæg med Renter betalt, og kan, om den finder det tjenligt, anvende det Tilbagebetalte til lignende patriotiske Diemed. Man mener, at det vil have god Fremgang. I den nævnte

Campine=Cæn, som jeg besøgte, kunde vel omtrent de $\frac{2}{3}$ endnu være ucultiveret; dog ikke i store sammenhængende Hedestrækninger, uden nordlig og østlig, altsaa nærmest den nye store Canal. Fra de Byer, jeg ovenfor har nævnet, gaae regelmæssige lige Veie, beplantede ved Udsiderne med Træer, tildeels allerede for omtrent 50 Aar siden. Da Jordbunden endog paa de skarpeste Steder, med meget faa Undtagelser, har en betydelig Leerblanding, saa have Veiene i fugtig Tilstand været meget slette at befare. Derpaa er raadet Bod ved at brolægge omtrent $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ af Midtveien med kvadrerede Stene, som ere ganske fortrinlig jævne og kun have et Par Tommers conver Fald. Den øvrige Deel eller Veisiderne ere ikke brolagte, men Hullerne jævnes af og til; dog hvor besværlige disse maatte være at færdes paa, saa jeg, naar 2 Bogne mødtes, og man da halvt eller heelt maatte vige ud til Siderne, idet to ellers gode Heste kun vanskeligen kunde drage Bognene, endog de mindre belæssede, op igjen paa Steenveien; men paa denne Bei traf to Heste med Lethed og i Trav meget svære Læs, f. Ex. en Omnibus med 15 Passagerer og en stor Mængde Fragtgods ovenpaa. En fortrinligere Brolægning end denne har jeg aldrig seet. At den ikke er bredere hidrører fra den store Mangel paa Kampsteen; thi Campinen selv har ingen; men de hidføres deels paa Canalerne, deels paa Bogne meget langveis fra. End ikke passende Gruus findes der, ellers vilde sikkert hos et saa vindstibeligt Folk som Belgierne, de øvrige Dele af de større Veie, saasom Veiene mellem de mindre Landsbyer

og enkelte Steder, ikke have været saa usarbare, som jeg fandt disse medio September 1852.

En i sin Tid beromt Stribent, Abbed Man, siger i sin Beskrivelse over Belgien:

„Man tager Feil, naar man anseer Jordbunden i de bedst cultiverede belgiske Provindsfer for frugtbare af Naturen. Den er derimod af saadan Bessaffenhed, at den kun ved en meget lang Række mere eller mindre besværlige og bekostelige Operationer har kunnet gjøres frugtbare. Derfor kan i ethvert Land enhver Jordbruger, der vil anvende den samme Møie og Bekostning, som den Nederlandiske stedse anvender, høste ligesaa gode og rigelige Frugter som han.“ — Men desværre, siger Schwers, (som i sit bekjendte Værk „Zur Kenntniß der Belgischen Landwirthschaft“ ofte citerer saavel Abbed Man, som Balsams, Thaer og flere) man kan ikke, hvad man ikke vil, ligesom manges en Jordbund passerer for ufrugtbare, fordi man anseer den derfor.

Hr. Man angiver Jordbundens forskjellige Arter i Nederlandene saaledes:

- 1) Den sandete Heide, Campine, eller det nordostlige Brabant.
- 2) Den til Campinen grændsende Egn af Brabant, som deels er sandet, deels sandleret og deels kalkholdigt Mudder.

Da mine her optegnede Erfaringer kun angaae Dele af disse 2 Strækninger, som jeg har bereist, saa

forbigaaer jeg at nævne og specificere de øvrige 5 Landstrækninger med disses bedre Jordarter.

Den sandede Campine var Hovedformaalet for min Reise, for at lære at kjende dens Cultur og hvorvidt disse Culturer vare passende for endeel af vore bedste jydsk Heder. Paa det nævnte Kvadrattykke, som jeg undersøgte, kunde vist være mere end $\frac{2}{3}$ af Hedejorderne endnu ucultiverede, og af det cultiverede var igjen en langt større Halvdeel cultiveret med Skovanlæg, for det meste af Fyr (*Pinus sylvestris*), paa de bedre Dele ogsaa Eg, og paa de lavere Rød-El, — Graner og Birke saae jeg kun sparsomt. Rød-Gran cultiveredes dog i temmelig Mængde hos Baron v. Coppens i den senere Tid. Jeg undrede mig over, at denne ikke var foretrukket Fyrren paa Jordsmon, hvor den bedre Jord var kun $\frac{1}{2}$ til 1 Alen, og de derunder liggende Lag af flettere Bestaaelse. Nogle indrommede vel Rigtigheden; men holdt sig til dette: at Rød-Granens Ved ikke var saa godt som Skov-Fyrrens. Siden Schwerz skrev (1801 og 1802), er meget af Campinen opdyrket, og naturligviis har man valgt af de bedste Stykker. Det, som nærmest kunde sammenlignes med de høie og skarpe jydsk Heder, er en liden Strækning mellem Gheel, Turnhout og Destmalle, ikke just tæt ved disse Byer, men dog ikke mere end $1\frac{1}{2}$ Miils Afstand i det Høieste. Der var rigtig nok Forhøininger af Sandlag, skarpt og kornet, paa enkelte Steder af vor almindelig sorte Ahl i en Dybde fra 5 Tommer til 1 Alen under Overfladen; men Ahllagene vare sjældent uden 1—2 høist

2½ Tomme i Tykkelse. Disse Strækninger vare, især de høiere Dele deraf, udyrkede og ubeplantede. Jeg saae ogsaa paa nogle Steder af det Høieste Tegn til Sandflugt, som jeg dog ikke iagttog, at man havde stræbt at dæmpe med nogen Sandvært. Af de endnu udyrkede Hedejorder udgjorde disse høie Strækninger vist ikke den 20de Deel. Paa de høieste Steder, saa vidt der viste sig Ahl, havde denne de samme Forgrevninger næsten lig Rødder, som den, der findes paa Kyggen af Jylland. Lyngen paa disse høiere Steder lignede meget vor *Erica vulgaris*, men var hverken saa høi, som hvor den hos os voxer frodigst, ikke heller saa før paa Stænglerne, saa at denne der anvendes til Feiefoste, hvilket her kun er Tilfældet med *Revlingsger* (*Empetrum nigrum*). Hos os seer man paa enkelte Steder den almindelige Lyng vore paa furefkaaren eller og afbrændt Hede i en Alder af 5 til 8 Aar; men der var hverken Tegn til Pløining eller Affvidning. De øvrige udyrkede Hedejorder vare af en ganske anden Bestaffenhed. Paa disse vorede ingenlunde høi Lyng, men især (*Erica tetralix*) Moselyng, Stjøn Lyngfrøne, og (*Juncus squarrosus*) Hvirf, Hvirfkamp; ligeledes *Myrica Gale*, Pors, alt mellem guult Mos. Paa de Steder i Jylland, hvor jeg har fundet guult Mos, Pors, men især Hvirfkamp, der har jeg stedse fundet Jorderne bedst stiftede til Opdyrkning, og denne meget lønnende, endog til de ædlere Kornsorter, som og til Græs. Moselyngen tyder paa en mere eller mindre fugtig Jordbund.

Ved at undersøge disse sidste Strækninger fandt jeg med min Spade næsten overalt Jordsmonnet saaledes: Fra 3 til 6 Tommer Hedemoor, af en meget tæt med fine Kibber blandet Textur. Man har her den Ustif, ligesom hos os desværre, paa dyrkbare Steder ofte at afgrave Overskorpen af Heden til Brændsel, og saaledes ødelægge en Deel af Mulden og formindste Overlaget. — Under dette fandt jeg strax Sand, men aldrig uden iblandede Leerdele, hvilket tydeligt gav sig tilkjende tildeels strax ved Følelsen og ligeledes derved, at de medbragte hjemtagne Klumper af Jordsmonnet samlede sig til hele Stykker mere eller mindre sammenholdige, alt eftersom der var flere eller færre Leerdele tilstede. Iøvrigt vare disse tørre Stykker stedse lette at bryde over og smuldre; men dog har jeg beholdt de fleste Stykker hele ved den lange Transport, uden omhyggelig Emballage, blot indsvøbte i Karduspapir paa Bunden af min Kuffert. Vist nok kaldte man der Jorderne, ligesom Abbed Man, blot Sandjorder; men jeg er nu aldeles overbevist om, at der alle de nævnte Steder er Leerdele imellem, skjøndt som sagt i større eller mindre Forhold. Sandet er meget fint at føle paa, ingenlunde fornet eller kantet, Leerdelenes ogsaa meget fine; Kiselgrus eller Steen har jeg ikke truffet paa. Under dette Lag traf jeg i en Dybde fra Overfladen af $\frac{2}{3}$ til $1\frac{1}{2}$ Alen sædvanligt et mørkladent sand- og klegagtigt Lag, hvilket, saavelsom den meget fine Sand, jeg kun har truffet paa enkelte Steder her i Vest-Jylland og navnlig i Marfstrækningerne, naar dybe Grofter der have været fastede.

Foruden dette, at jeg selv har undersøgt mange af de flattere Steder i Campinen, og der fundet Jordsmonnet saaledes som her beskrevet, skal jeg bevise min Paa-stand med en Kjendsgjerning, som jeg troer maa være fyldestgjørende for enhver praktisk Landmand, der for- staaer sig endog kun ganske lidet paa Træcultur, ikke at tale om, at oplyste Forstmænd sikkerligen ville billige dette.

Langs med de fornævnte saakaldte Steenveie med Heber paa begge Sider ere paa begge Udsider af Weiene, ligesom ved de cultiverede Jorder, plantede Træer i en Afstand fra hverandre af 10 til 12 Alen. Disse Træer ere ikke, som i det Hannoverste eller Rhin-Preussen, Italienske eller Pyramide-Poppel (Populus dilatata); men derimod i stor Mængde Ege, Bøg, Elm, noget Aft, Birk, enkelte Rønne- og Lerke-Træer. Naar jeg nu bevidner, at jeg ikke har seet rankere Ege- og Bøge- Stammer, mere glatte og sunde paa Barken og aldeles frie for Mos, end dem, jeg her saae, da maa man vel sande, at dette maa hidrøre fra et Jordsmon, der er disse Træværter tjenligt, især naar det betænkes, at de climatiske Forhold aldeles ikke ere saa meget for- skjellige fra vore, at Stormene ogsaa der stundom an- rette betydelige Ødelæggelser paa Træværten, (hvilket endog har været Tilfældet efter min Hjemkomst), som og, at det ingenlunde er i Læ af høiere Skove, Byg- ninger og Banker, at saadan Vært er tilstede — nei, den findes ligesaa vel og ligesaa kraftig og frodig ved Siderne af den aabne, udyrkede Campines Hede- strækninger — naar undtages de enkelte høieste Hede-

banker eller Sandhøie, der ligne vore Jydske — som der, hvor de have en eller anden Beskyttelse. Den eneste Træsort, jeg saae som var mislykket, var Perken (*Pinus larix*). Jeg saae den plantet paa Allerne mellem Gheel og Pierre, deels paa høiere, deels paa lavere Jordsmon; men dens Top boiede sig mere eller mindre horisontalt; Stammerne vare bevoxne med Mos, og tydede altsaa paa: at dette Forsøg, skjøndt vel 12 à 14 Aar gammelt, var mislykket.

Jeg troede i Førstningen, at der for at tilveiebringe en saa frodig Bært af Ege, Bøge, Elm og Aste, maatte være fulegravet meget dybt og hidført en betydelig Masse af Culturjord; men saavel de Efterretninger, jeg erholdt af ældre og paalidelige Folk, som mine egne Undersøgelser med Spaden fra Veigrøfterne overbeviste mig om, at ingen Culturjord var tilført. Jeg maa derfor vedblive den Mening, at hvor eenligstaaende Træer af Ege, Bøge, Elm og Aste kunne lykkes saa fortrinligen, der maa Jorden være mere end blot Sand, ja frugtbar endog til Ager-Cultur. I Campinen selv gives der isøvrigt, ligesom i Best-Jylland, enkelte Steder, hvor der langs Bække eller smaa Arme af Nethesfloden findes Myremalm, hvoraf jeg saae Prover; men ingenlunde af saa stor Betydenhed eller saa mægtige i deres Væse, som mange Steder her i Jylland, hvor jeg har fundet og undersøgt samme. Mangfoldige ere de Strækninger i Campinen, som ere beplantede med Skovtræer af flere Slags, men især Skov-Tyrren; Egtræer sjeldnere, Bøge og Birke endnu sjeldnere. Rød-Elle ere ofte og meget hensigtsmæssigt

plantede i Rader paa de lavere Steder og paa Bede, med Grøfter imellem, saaledes som jeg paa flere Steder i Fyen ved gode Skov-Culturer har seet Saadant; f. Ex. ved Gyldensteen, Røepstorff, Pangen- søe o. s. v. Der var Bestemmelsen, at anvende Ellestængerne i en Alder af 6 til 10 Aar som Humlestænger; men i Campinen dyrkes kun endnu meget lidet Humle — der kappes de hyppigst hvert 2det, 3die eller 4de Aar og anvendes til Brændsel. Mangfoldige Steder saae jeg Egetræerne, saavel i de sluttede Plantninger som i Alleerne, kappede i en Høide af 8 til 10 Alen fra Jorden; de dreve da ikke alene unge Topstød, men i en Afstand fra Jorden af omtrent 3 Alen og lige til Toppen vare de udslaaede med Riisstød, som jevnlig kappedes og solgtes til Garverne, der betalte saadanne Stød meget godt i bundteviis. Ogsaa nogle Steder ved Hegn saae jeg unge frodige tætstaaende Egeplantninger, som kappedes hvert 4—5—6te Aar til samme Brug. Jeg har længe vidst, at de unge Egestød saaledes kunne anvendes, selv vore Botanikere have anført dette. Jeg har talt derom med flere Garvere; men det har ikke vundet Bifald. Jeg troer, at mange af vore Heders Egefratte ved hyppig Studsning bedst kunde afbenyttes saaledes. I Kjøbstæderne paa Vestkanten af Jylland garve Skomagerne for det meste selv Væderet, de forbruge, men kjøbe Egebarken meget dyrt fra Øster-Egnens Skove. — Hegnene i Campinen bestaae næsten udelukkende af smalle, tætte, klippede Plantninger, uden at være plantede paa Jordvolde. Mæest saae jeg anvendt Rødbøg og Aon-

bøg, ofte Hæffene 2 Allen høie, men neppe $\frac{1}{2}$ Allen brede. Betynderligt nok, at jeg aldrig paa hele Reisen fra Harburg saae Hasseler anvendte og kun sjeldent Havetorn (*Crataegus oxyacantha*), Pile eiheller hyppige; nogle Steder lave Acacier, Buffetorn (*Lycium barbarum*). Ofte saae jeg Pileplantninger, som 3 à 4 Allen høie affappedes og da gave aarlige Topstød, der vistnok benyttedes til Flette-Arbeider. Især var denne Maade meget anvendt i det Lüttichske paa Græsplainer, hvor ogsaa hyppigt fandtes Frugttræer i en Afstand af 12 til 15 Allen, under hvilke man benyttede Græsset til Slet. De Fyrreplantninger, jeg saae, vare ikke meget gamle; men længere borte fra Beiene maa der være nogle; thi jeg saae nu og da til Beiene udført Stammer, der vel kunde være 50 Aar gamle, og som bleve saugede til Bord eller Lægter, alt paa Saugelad, af Mangel paa Møller, som dog vel med Tiden ville blive anlagte, hvor Vandfaldene tillade saadant.

Omtrent 2 Mile østen for Pierre, paa Beien til Herenthals, stødte jeg paa en 20aarig Plantning af Fyrretræer, hvilken for Besten havde Agerland, der dyrkedes paa sædvanlig Maade, og for Østen et Stykke Hedejord, som just nu var gravet eller reolploiet til en Dybde af saavel 1 Allen. Mig forekom det at være gravet, og Belgierne foretrække ogsaa gjerne til dyb Bearbejdelse Spaden for Ploven. Arbeidet var foretaget i sidste Sommer. Saavel Agerloddens som Skovloddens og den tilgrændsende Hebelods Størrelse forekom mig at være hver Lod omtrent 12 Tdr. Land. Ved

Fyrrestovene forekom mig den Synderlighed, at Trætoppene viste, at de i de sidste 4 Aar ikke havde voret af Betydenhed, og i Aar næsten intet; nogle begyndte endog at blive topfaldne. Opmærksom herved sies jeg af Bognen og undersøgte saavel Skoven paa Udsiden som det nylig gravede Jordsmøn. I Skoven var mellem hver 2de Rader kastet Grøfter, ligesom flere lignende Steder, og Træerne plantede paa Dyfastningen; Træerne røbede til 5 og 6 Aars Alderen en almindelig god Vært; fra det 6te til det 14de Aar havde de voret meget stærkt; men senere til det 16de Aar mindre, og fra den Tid næsten intet. Ved Gravningen fandt jeg, at Jorden ved Skoven i en Dybde af 21 à 22 Tommer indeholdt et Lag sort Ahl, omtrent $1\frac{1}{2}$ à 2 Tommer tykt, og ligeledes det gravede Jordstykke Osten for; men her var den tynde Ahl gjenembrudt og laae nu tildeels for Dagen, tildeels dækket af et tyndt sandleret Lag. Jeg troer, at Ahlen her har været Aarsag til den mislykkede Plantning. Om det gravede Stykke var bestemt til Skovkultur eller til Agerjord, veed jeg ikke, dog formodes til det Sidste, da Agerjorden Besten for havde givet og gav ret gode Afgrøder. Der var ingen Bolig at see i Nærheden, hvor jeg kunde have hentet Oplysninger, og min Kudst, som ellers havde udgivet sig for at vide god Bæstebred om Campinen, hvilket jeg dog ikke fandt, kunde hverken oplyse mig om dette eller meget Mere; iøvrigt ere Bebyggelser paa selve Jordlodderne i Campinen endnu ikke saa hyppige, som jeg havde tænkt mig dem, eller som de ere i Jyllands Hede-Egne. Af unge Egeculturer saae jeg een paa

circa 10 Tdr. Land, hvor Agerner vare lagte enten afvigte Efteraar eller i Foraaret. Den var mislykket; thi enten vare Agernerne ikke komne op, eller muligen fortærede af Muus, eller de opkomne vare borttorrede sidst paa Sommeren og vel ikke den 100de Deel stode grønne. Jorden var her sikkert gravet, ikke pløiet, i noget over 1 Alens Dybde.

Bed Abbediet la Trappe, som i sin Tid har været meget berømt for at have fremmet Culturen af de belgiske Heder, ligesom mange flere Klosters, der saae jeg meget betydelige Strækninger af Fyrre-Plantninger, som vare ødelagte af Biller og nu maatte fældes; de vare i en Alder fra 20 til 30 Aar. Jeg havde gjerne seet Larverne eller Pupperne, men fandt ingen.

Saavidt om Skov-Culturen og Jordsmonnets Bestaandelse i den Deel af Campinen, jeg har besøgt og foran nævnt.

Nu vil jeg noget omtale Eng-Culturen. Paa denne har man i Belgien meget tidlig lagt Flid og anvendt Bevandingen de fleste Steder, hvor Vandet har været at erholde, saasom ved Neethe-Floden og dens Arme, ved Schelde, og nu ved Hjælp af Canalen, dette storartede Værk fra Maestricht til Antwerpen. Da Landet for det meste er fladt paa de Steder, der kunne bevandes, saa har man ikke i sin Magt, som mange Steder i det Hannoverse, Rhinpreussen og det Rättichse, at lade Vandet overrisle ved Hænge-Anlæg; men dette maa enten overstemmes, og giver da, som jeg saae flere Steder, ringere Græs-

Arter, eller og det maa berisles ved Ryg-Anlæg, hvilket ogsaa er det i de nyere Tider hyppigst brugte. Jeg vil beskrive Hr. van der Pytts Fremgangsmaade dermed paa nogle af de bedste Enge, han som raar Zorder tilkjøbte sig for flere Aar siden, Nord for Turnhout. Ryg-Anlægene ere fuldførte ved Hjælp af duedige Ingenieurer og Arbeidere. Grunden er et noget mooragtigt Overlag med Sandblanding, omtrent 5 Tommer, derunder den i Belgien almindelige meget fine og bløde guulagtige Sand med fine Leerdele; ved Grøfte- og Rende-Gravningen bliver en Deel af denne opkastet og udjævnet over det Hele, og deri saaet Eng-Græsarter, af hvilke han opgav mig at have til de første Besaaeninger, med tildeels store Beføstninger, udsaaet følgende:

- 1) *Lolium perenne aristatum italicum*, Italienskt Raigræs med nogen Hvidfløve. Denne Raigræs-Art regnede han til den allerbedste. Han havde i denne Sommer havt 3 Afgrøder deraf og ventede endnu een.
- 2) almindelig *Lolium perenne* (Engelskt eller Tydskt Raigræs).
- 3) *Phleum pratense* (Thimotheigræs, Eng-Rottehale).
- 4) *Holcus lanatus* (Hønninggræs, Udbladet Hestegræs).
- 5) *Avena elatior* (Havregræs, Franskt Raigræs).
- 6) *Bromus mollis* (blød Heire, ogsaa af Nogle kaldet Havregræs, Raigræs).
- 7) *Scirpus maritimus* (Strandfoglar).

- 8) *Antoxanthum odoratum* (Lugtegræs eller Guular).
- 9) *Milium effusum* (udspreedt Miliegræs).
- 10) *Briza media* (Bævregræs).
- 11) *Poa pratensis*, især *Arten angustifolia* (Knapgræs).
- 12) *Festuca*, Svingel, især *Arterne argentea*, *pratensis*, *elatio*.
- 13) *Cynosurus cristatus* (Kamgræs).
- 14) *Trifolium pratense* (Rød Klover);

og flere Sorter, af hvilke de hernævnte især befandtes gode. Det syntes ham vel kostbart stedse at kjøbe reent Frø, og han havde derfor i den senere Tid hjulpet sig med det affaldne Frø, som samlede ved Gulvene naar Høet hjemførtes, og hvilket han tildeels sækkestis kjøbte af Bønderne for en Ubetydelighed. Jeg indvendte herimod, at disse Græsarter langtfra ikke modnedes samtidig, og at Meget altsaa maatte være svangt, som og at Frøet da af meget Ugræs eller mindre gode Græsarter maatte være derimellem. Han indrømmede vel dette, men meente dog, at han fandt bedst Regning ved den sidstnævnte Fremgangsmaade. Jeg spurgte, om han ikke havde forsøgt at dyrke nogle Arter af *Agrostis*, især *stolonifera*, eller om den ikke fremkom vildtvørende. Den findes nemlig hyppigt paa nye indvundne Marst- eller Sylt-Jorder, og danner der een af de bedste Græsarter; men som vistnok, for at give sit fulde Udbytte, maa slaaes, som paa Marsten og i Jylland, med megen Omhu af veløvede Folk og veires godt. Man lod til enten ikke at kjende den der, eller ikke at have agtet paa den. Senere fandt jeg den dog

paa enkelte Steder, saasom hos den berømte Deconom, Baron van Coppins, men vilddorende, og paa disse nye Enge af maadelig Bæxt. Froet kan faaes i Hamborg hos Booth. Vor gamle Drewsen har i sin Tid anbefalet den, og seet den fortrinlig dyrket paa Dronninggaard hos en daværende Eier, Hr. de Coninck. Den kan, foruden at faaes af Fro, ogsaa formeres ved paa en Haffelse-Maskine eller Riste, medens den endnu ikke er ganske tør, at skjæres i Smaastykker, og da udfaaes disse, som villigen vore idet de skyde Rødder fra hvert Led. Paa mine fedeste Bandings-Enge voxer den altfor meget langs Stenderne, og bevirker at disse 2 Gange aarlig maa oprensnes med Spaden.

Nogle Steder havde man igjen holdt op med Engvandingen, saasom paa de fleste af de Enge, der tilhøre Klosteret la Trappe. Den Deel af slige Enge, som jeg besaae, vilde vist ogsaa for Tiden være unyttig at bevande; thi de indeholdt i et temmelig dybt Overlag kun Tørve-Moor, uden synderlig Iblanding af Sand; og det er jo noksom bekjendt og af næsten alle Engmestre udhævet, at Engvanding paa Tørvegrund ikke er lønnende. Men bleve Enge af den Beskaffenhed paaforte et godt Lag af den fine frugtbare leeragtige Sand, som der sædvanlig findes under Tørvene, da vilde efter al Rimelighed Engvandingen sikkert give gode Frugter. Iøvrigt er der, saavel i Nærheden af den nye Canal som flere Steder, mange Localiteter, der kunne forbedres ved Engvanding, dersom Vandet kunde bringes saa høit; men jeg har paa hele Reisen ikke i saa Henseende seet anvende Chinesiske Hjul

eller vore sædvanlige Bestydske Hæve- og Skuffelhjul, eiheller Bindpumper med noget Slags Snegle, Vater-nosterbaand eller andre Midler til at hæve Vandet. Ved Forespørgsler i Belgien svarede man, at Saadant der ikke var brugeligt.

Endnu bør jeg omtale det Trin af Cultur, paa hvilket Belgiens Campine staaer med de tilstødende Dele, f. Ex. Egnen fra Brüssel til Mecheln og imellem Mecheln, Pierre og Antwerpen. Alost med dens Omegn er, som bekjendt, Belgiens Hæve; men der var jeg ikke; hvorimod jeg samtalede med oplyste Mænd fra den Egn, og disse bevidnede, at den Egn var ikke saa lidt frugtbarere end den skønne og frugtbare Egn mellem Mecheln og Antwerpen. Agerbruget der og i Campinens dyrkede Egne forekom mig at være omtrent det samme, som det Schwers 1801 og 1802 har beskrevet os. Professor Balsams kaldte det i Slutningen af forrige Aarhundrede stillestaaende, og jeg vilde kalde det ligesaa; men derhos tillægge: at jeg ikke vidste, hvorledes der kunde vindes synderligt større Udbytte af Jorderne, skjøndt gamle Thæer i de „Nieder-sächsische Annalen“ dog ikke synes at være tilfreds dermed. — Al den Jord, som er opdyrket til Ager og Eng, er Aar ud og Aar ind i Brug; thi det eneste Aar, da den forrige Aar saae Rødkløver giver sin første og stundom anden Afgrøde, kan neppe kaldes Hvile. Jeg sætter fremfor Alt i Belgiernes Jordbrug følgende Dele i Spidsen for deres landlige Foretagender, og som for mig synes at være et non plus ultra,

hvilket jeg ikke veed for Tiden noget Middel til at overtræffe:

- 1) At al deres dyrkede Agermark er i Brug; uden Hvile.
- 2) At saasnart Sæden er af Jorden, da ploies Jordsmonnet strax, saasnart Veiret tillader det, og enten besaaes den Gang med Rodfrugter til sildigt Brug, eller efter disse ligger til Besaaing næste Aar.
- 3) Sædens og Frugternes Haandlugning, som lettes ved Hjælp af de smalle Agre eller Bede, der ofte ere iffun $3\frac{1}{2}$ à 4 Alen brede.
- 4) Deres uforlignelig smukke og nøiagtige, om just ikke dybe Behandling af Jorden, være sig ved Plov, Harve, Gravning og Rivning.

Disse Behandlingsmaader have jo sikkert alle længe været indførte i Belgien, og man kan jo, om man saa behager, kalde dem forældede; men der gives dog vist ogsaa et Maal og en Grændse, ud over hvilket Agerbruget i enhver Egn ikke kan komme og hvor, som Columella siger, det Allerbedste vilde være til Tab.

Belgiernes Jordbrug er beregnet paa det størst mulige Kreaturhold, og det kan kun opnaaes ved steds at holde Huusdyrene paa Stald.

Schwerz beregner, at der ved Staldfodringen kan holdes 3 Køer for hver 1 uden denne. Saa vidt tør jeg ikke gaae; thi for det første er det almindeligt i de 7 Maaneder af Aaret, idetmindste hos gode Landmænd, som ikke sommerstaldfodre, at holde Dvæget inde paa Vinterstalden; dernæst ere Hestene ikke heller ude

alle de øvrige 3 Maaneder. Tilmed gives hos mange gode Landmænd, deels om Natten, deels i Bidsetiden, mange Foder af Grønſel, være ſig grøn Rug, Spærgel, Biffer, Klover o. ſ. v., og endelig kan en ſparſommelig Tøiring bidrage meget til Dvæggholdets Formerelſe. Naar Dvenſtaaende iagttages vil jeg regne, at der kan holdes 3 Køer ved Sommerſtaldfodring, hvor ellers kun kan holdes 2; eller i det Større 90 Køer, hvor nu holdes 60; men dette er jo ſtedſe en betydelig Tilvært ſaavel i Indtægter ſom i Henſeende til Gjødningens Formerelſe. Indtægterne beroe meeft paa det, ſom udbringes ved Melkproductionen, dette være nu Salget af Sødmeſk og ſtummet Melk, Kiernemeſk, Smør eller Oſt. Om Dvaliteten af de ſidſte kan jeg ikke dømme, da hverken jeg eller min Reifeſælle ſpiſe Oſt; men efter Synet ſaae de meget gode ud, iſær i la Trappe, Turnhout og Herenthals. Smørret derimod manglede aldeles den fine Belſmag, ſom er ſæregen ei alene for vore bedſte Meieriproducter, men endogsaa for de til 2den Claſſe hørende Meieriers, og dette kan ſandelig gjelde om alt det Smør, jeg daglig ſmagte fra den Dag jeg forlod Kiel, til jeg kom tilbage dertil. Biſtnof fik jeg i Hamborg og Hannover ſamt Bräuſel, hvor jeg logerede i de bedſte Hoteller, ret godt Smør, dog ikke aromatisk, og meget ferſt, nemlig tillavet for engelſke Gourmands. Da jeg nu har ſeet Staldfodringsmaaden ikke alene i Belgien, men ogsaa fra Hamborg endeel Steder i Hannover og Rhinpreuſſen, ſaa undrer dette mig aldeles ikke; thi Grønſel og Kloveret beſtod for det meſte af Enghøe, af Rødklover

første og anden Slet, af Gulerødder og andre Rodfrugter og Raalarter. Kun i Belgien, og især i Campinen, brugtes megen Spergel, og man forsikrede, at det Smør, som lavedes, naar man meest fodrede dermed, var almindelig mere velsmagende. Hertil kommer, at man ofte er nødt til at fodre med Grønselet i vaad Tilstand, ofte ere ogsaa Staldene ikke saa luftige, som ønskeligt kunde være, og ofte savnede jeg, — vel at mærke ikke alle Steder — endog paa de større Gaarde, den Reenlighed saavel ved Strøelsen som ved Reenholdelsen af Køernes Ivere, der er nødvendig. Med Melken selv omgiffes man ret passende, men klagede dog over, at Melken der ofte om Sommeren, især i fugtigt Veir, blev blaaplettet og maatte da strax anvendes til Ost, vistnok en Følge af det vaade Grønselet, avlet paa lavere Jorder, som og af de tildeels brugelige underjordiske Kjeldere. — Jeg skal her bemærke, at man i Campinen meest betjente sig af godt glasfærede Leer-Melkekar af forstjellige Storrelser, endog til at rumme 8 danske Potter; som oftest havde de Læer, men ogsaa savnedes disse; stedsse vare de dog forsynede med en temmelig bred Snabel i den øverste Rand, af hvilken man ved Skumningen lod Melken løbe ud og Fløden saaledes blev tilbage. Jeg har i nogle Meierier her i Jylland seet en lignende Skumningsmaade anvende med vore sædvanlige Træbøtter, ved hvilke den dog er vanskeligere, saasom disse ikke ere forsynede med Tuder. De, som bivaanede Landmands-Forsamlingen i Odense, ville der sikkert have

seet en Slags Melkekar af Jernblis, godt fortinnet og ved Siden af Bunden forsynet med en lille Taptub, af hvilken Melken kunde løbe ud, og Floden holdes tilbage. Det var en svensk Herre, som anbefalede og faldt saadanne. Det forekommer mig som om Stykket skulde koste 1 dansk Rigsdaler, foruden Transportomkostninger. De rummede ligesaameget som vore almindelige malede Meieribøtter. Om hine nogetsteds ved vore større Meierier ere indførte kunde vel være nyttigt at vide, samt hvorledes man ved forskjellige Temperaturer fandt, at Floden affondredes, eller gav sig op, som det sædvanligt hedder, m. v. om disse Kar.

Ved enkelte, ikke af de største, Meierier her i Landet har jeg seet Glaskar og Fayencekar anvendt; men man maatte snart igjen give Slip paa disse, som vare saa lette at holde rene, fordi der gik for mange i Stykker, nemlig langt flere end de Procent (jeg troer 5), som vare Pigerne indrommede. Navnet paa de omtalte Melke-Keerkar erindrer jeg ikke, skjøndt det blev mig opgivet, men Prisen kunde i danske Penge der beløbe 24 fl . Stykket af de største.

Paa Fedning af Kvæget til Slagt blev ikke anvendt meget, og de Steder jeg besøgte nøiedes med at fede deres Udsætterqvæg, meest Bedder, med Rodfrugter, Turnips, Gulerødder og simple Roer i Forening med øvrigt Grønsel. Tidligere havde man hertil fortrinligen anvendt ogsaa Kartofler, men saalænge Sygdommen varer, har man indskrænket sig kun til at dyrke disse paa mindre Arealer. Fedning ved Hjælp af Korn, heelt, knuset eller gruttet, saa jeg ikke anvendt.

Kornavlen i Belgien er ikke ubetydelig, men dog mindre i Dvantage og (idetmindste i Aar) tillige i Dvantage, end jeg havde forestillet mig. Noget regelmæssigt Sædskifte fandt jeg ikke, og ved Jordernes gode Rensning samt deres næsten aarlige Dvergjødning er dette ikke heller at forandre; men jeg tør sikkert antage, at neppe den halve Deel af en Jordlod anvendes til langstraetet Sæd, Vinterhvede, Rug, Byg, Havre med disses Afarter, de 2 Førstes Sommerkorn, Byggets Vinterkorn tillige. Jeg regner naturligviis ikke Boghveden hertil, endstjondt den sandelig i Aar var mere langstraetet end baade Byg og Havre, og fandtes næsten paa hver eneste Jordlod. Aldrig har jeg seet saadan Kæmpeboghvede. Jeg har ogsaa selv i mangfoldige gode Aaringer havt ypperlig Boghvede, endog over Alen hoi. I Fyen har jeg ogsaa seet den udmærket; men i Hannover, Rhinpreussen og Belgien var den imellem $1\frac{1}{2}$ og 2 Alen hoi, og Stilkene tykke som en Lillefinger. Det meste var endnu staaende ude og opfat i smukke Stuver, brede og udsprede forneden, tæt samlede foroven. Meget kornrige vare Stuverne, men det stedse fugtige Veir, den milde Luft og, ved Plantningerne, Mangel paa tørrende Wind begyndte dog at have skadelig Indflydelse paa Spiringen. I Herenthals saae jeg paa Torvet mange Sække ny Boghvede og andet Korn tilfals, da det just var Torvedag.

I de 6 eller 7 Aar, som jeg vil antage en Rotation varer, (tilviisende veed jeg det ikke, thi Belgiernes Sædskifte er meget frit) kommer gjerne Vintersæd for

een Gang, paa de lettere Rug (stundom 2 Gange), paa de mere lerede eller mere sortmuldede Vinterhvede. Nogle faae baade Rug og Hvede. Vinterbyg er nu sjældent, Grødet Byg forekommer ogsaa een Gang i Dm-løbet; paa de bedre Jorder ogsaa 2rødet Byg; det første dog, meest fordi dette foretrækkes til Maltgjøring, og Belgierne nyde en overmaade stor Mængde af temmelig stærkt M. Havre forekommer sjældent mere end een Gang. 3 Aar vare Rug, Vinterhvede og Byg ikke at foretrække for det her i Eggen avlede, hverken i Bippernes eller Arenes Længde, ei heller i Kjernerens Størrelse eller Vægt. Om dette var en Følge af Aarbøringen kan jeg ikke sige tilvisse. Man antog i Campinen, at det var et almindeligt godt Aar. Baade Rugen og Hveden, men især den første, havde jeg forestillet mig, ligesom vor gode Campinerug, at sidde yderlig i Hylsteret og dette ganske frit for Stakfene, men Kjernen sad langt mere inderlig, og paa Bipperne, saavel af denne som Hveden, vare der af og til mange og lange Stakke. Maaſte maa denne mindre Frødhed tilskrives en tykkere Udsæd, maaſte en grundere Pløining. Jeg skal ingen afgjørende Mening yttre herom, men kun anføre det, jeg selv har seet. Aarsagerne vilde det ikke have været passende for mig som Rejsende nøie at erklyndige mig om, da det kunde udtydes som en Misbilligelse af det, jeg havde seet, og man modtages langt bedre ved at billige hver Egn's Fremgangsmaade end ved at udgive sig og sit Lands for bedre. Vel kunde jeg ikke ganske nøiagtig domme om Udsædens Størrelse paa et givet Areal, men

efter de Stykker, jeg sammenlignede ved at afstridte disse og reducere deres Kornmaal til danske, forekom det mig ogsaa, at de paa en halv dansk Td. Land saae 4½ Skp. Rug, 5 Skp. Vinterhvede, 5 Skp. Byg og 3 Skp. Boghvede. Den Havre, jeg saae, var liden, graalig og tildeels lodden, saa at den neppe var betydelig som Handelsvare. Bønner, Urter og Vindser saae jeg kun dyrkede til eget Forbrug, og Visker slet ikke.

Hør og Hamp dyrkedes noget, især den første næsten paa hver Lod. Den var i Nar ikke lykkedes godt, hverken der eller i det Hannoverste og Rhinpreussen, da Hørrer sædvanlig neppe var uden 3 Dvarteer lang, hvor jeg saae den ligge paa Rodning, eller hvor den var reist i Stuver. Hampen var ogsaa kort, men reisende Hør- og Hamphandlere, med hvilke jeg talte undervejs, og som vare fra de frugtbare Egne Vesten for Schelde, forsikrede, at Hørrer der var lykkedes meget godt, Hampen taaleligt, men Humlen særdeles godt. Topinambours eller Jordskocker saae jeg næsten slet ikke i Belgien, og kun i Haver; i det Hannoverste og Rhinpreussen vel ikke over fire Steder og intetsteds over 1 Skp. Land i Størrelse; de vare ogsaa i Toppen ikke 1½ Alen høie og ikke føre paa Stenglerne.

Hr. van Coppens havde paa sin Eiendom ved Oheel i Nar dyrket en Plante, jeg ikke havde seet før, ei heller hørt omtale. Han havde meget dyrt kjøbt Frøet fra Lissabon, men selv høstet godt Frø af det tidlig i Marts saae. Det sildigere, saet i April og Mai, høstedes nu til Grønset. Planten heed *Secra-*

dilla, var henved 1½ Allen høi, meget finstenglet, bar lysfødagtige fine Blomsterbælge som vore Museærter (*Vicia cracca*), dog noget finere i Bælgene og Bladene. Den rostes som givende megen og god Mælk, men kun 1aarrig. Fra la Trappe dyrkede man en Slags Gulerødder til Foder, lysegule, lidt krumme; de som jeg saae, vare ikke store og meget haarde, ikke heller meget søde. Kartofler dyrkedes paa hver Fod, men i de senere Aar, som før omtalt, ikke i den Mængde, som tidligere. De sættes meget tættere end hos os, vel næsten dobbelt saa tætte, saavel i Raderne som imellem disse. Desaaarsag syntes mig ogsaa Toppen meget liden og Knoldene smaa. Hvidkaal, Rødkaal og de andre Kaalsorter vare ogsaa meget tættere satte end i Danmark, og Hovederne overalt fra Hamborg til ind i Belgien syntes mig meget mindre end vore sædvanlige. Med Grønkaal var det ogsaa Tilfældet, at disse ikke vare store, men af Blomkaal saae jeg paa Torvene meget store Hoveder. I Haavene saae jeg, at, hvor man havde havt Urter, vare nu indplantede Savoikaal, ligeledes vare disse og Grønkaal i Juni plantede mellem Bønneraderne, og stode nu, da Bønnerne vare oprykkede, ret godt. Kaps eller Rybs var dyrket paa enhver Fod, der var saa stor, at derpaa kunde holdes 4 Køer eller derover.

Hr. van der Pytt talede om en nyere Olieplante, hvis Frø var betydelig større end Kapsens. Jeg gjettede paa den chinesiske Olieræddike; men han kunde ikke erindre Navnet; de andre Landmænd, som jeg talede med, kjendte ikke dertil. *Madia sativa* kunde det ikke være. Af Hør- og Hampfrøet præsses der i

Eggen, som bekendt, megen Olie. Over- og Underjords-Kaalrabi vare ikke dyrkede i Markerne, den første aldrig, den sidste kun sjældent. Den hvide Bede mere, og især i Nærheden af Sulferraffinaderier, hvis Antal dog nu successtvt aftager.

Rodfløveren dyrkes regelmæssigt, og kan antages at komme igjen idetmindste hvert 7de Aar. Jeg saae den stedse vore meget frodigt, og dette synes ikke at stemme med de Erfaringer, nogle af vore skrivende Deco-
nomer have anført, at den nemlig lykkes mindre godt, hvor den for ikke længe siden har været dyrket. Maaskee det bidrager til dens bedre Væxt der, at der stedse gjødsles, om endog kun lidet, til den langstraaede Sæd, i hvilken den saaes.

Jeg troer nu at have fortalt det, som synes mig vigtigst af de Erfaringer, jeg har havt om Skov-, Eng- og Ager-Culturen i Belgiens Campine, og navnlig i dens Hedeegn. Jeg skal nu anføre nogle Strøbemærkninger, som jeg, for ikke at afbryde Sammenhængen, har forbigaaet. Kun maa jeg bede undskyldt, om jeg nu og da gjør mig skyldig i Gjentagelser, saasom jeg for at fremme den belovede Indførelse i Tidsskriftet, har afsendt Manuscriptet arkevis, efterfom Arkene bleve sær-
dige, og min Hofommelse ikke mere er som i en yngre Alder.

Disse Bemærkninger vil jeg fremsætte, just ikke i en systematisk Orden, men i den Mening, at de muligens kunde være nyttige for andre Reisende, og ikke være uinteressante for nogle af disse Blades Læsere.

1) Det jeg her har omtalt og fremdeles agter at

omtale, som seet paa denne Rejse i Rhinpreussen, Hannover, og fra Hamborg til Kiel, er kun at forstaae om det, jeg der har seet og hørt, idet jeg færdedes med Jernbanerne, og de faa Kundskaber herom, jeg deels kunde forskaffe mig ved at spørge mig for paa Stationerne, deels ved Samtaler med sagkyndige Medreisende. Det øvede practiske Die vil imidlertid, uagtet Hurtigheden, ret godt kunne see Udskilligt af det, som man attraaer, endog i Nærheden, især naar man, som jeg, vælger sin Plads betimelig og nærmest ved Vinduerne. En god Kommekiffert, jeg medførte og stedse holdt i Haanden, satte mig ogsaa istand til ret tydeligt at skjelne Gjenstandene omtrent 1 Mil paa Siderne af Banen; men endog nærvæd kunde jeg t. Ex. let see hvilken Slags Plove, man benyttede, og hvilke Bærter, der groede, af de i det Større cultiverede. Sad jeg forlængs havde jeg saameget bedre Tid til Jagttagelserne; men baglængs er man mindst udsat for Lufttræk.

2) Paa nogle Stationer rejste jeg med det saakaldte Schnellzug. (En tydsk Big har benævnt de andre i Modsetning: Geduldzüge.) Men ogsaa med hiint hurtigere Tog kunde jeg ret godt see det, jeg attraaede. Vel megen Tobaksrøg vil i de Vogne, hvor ingen Damer ere tilstede, genere noget den, som ikke er en stærk Tobaksryger. Paa mange Stationer, især i Belgien, træffer man dog paa Waggons med fransk Indskrift paategnede, at der i disse ikke kan ryges. En dannet Rejsende kan (om han endog, som jeg, reiser med 2den Klasse) dog let erholde en Plads i en af 1ste Classes Vogne, hvor ikke ryges, naar han anmo-

der Conducteuren derom; men man vil da ofte savne en lærerig Underholdning med sine Medreisende. Lyden af Bogntoget gjør det til en Nødvendighed, at tale temmelig høit og saaledes angribe Lungerne, hvis man ikke sidder vis à vis med den Samtalende. Nogle Waggons ere mere beqvemme end andre; saaledes havde jeg fra Harburg til Lüneborg Plads i en Vogn, som havde en for os alle meget ubehagelig Bevægelse, idet den slyngede, hvilket hidrørte fra Forslidthed der, hvor Hjulene skulde slutte sig til Axelen. Nogle troede, at denne Slyngen hidrørte fra Skinnerne paa Banen; men at dette ikke var Tilfældet, overbeviste jeg mig om paa Tilbagereisen, da jeg intet fornåm dertil.

3) Med Pässe bør de Reisende være forsynede; thi saavel ved den preussiske som belgiske Grændse kræves disse useilbarlig. Der undersøges ogsaa Kufferter og andre Gjemmer, om man skulde føre toldbare Varer med sig. Ved dette Eftersyn, der ofte kan være over $\frac{1}{4}$ Time, inden Touren kommer til ham, maa den Reisende selv være tilstede ved sit Gods, da Forverling ellers kan indtræffe, uagtet Alt er nummereret. Naar Vogne ombyttes og især flere Tog afgaae fra een Station til forskjellige andre, kan ogsaa Forverlinger finde Sted, hvilket hændtes mig i Mecheln, hvor mit Tøi, ved Conducteurens Forsøelse, var gaaet til Antwerpen istedet for til Brüssel. Han var meget ilde tilmode ved sin Feiltagelse; men jeg troede ham paa hans Ord, at jeg inden Aften skulde have begge Kufferterne i mit Dvarteer i Brüssel, hvilket ogsaa skete.

4) Det er ikke uvigtigt, at man fra Hjemmet, eller

i Hamborg, forsyner sig med de forskjellige Møntsorter, man behøver. Igjennem det Hannoverste, ligesom i Rhinpreussen, gaae og gjelde de hannoverste og preussiske Penge, Thalere og Groschen, af hvilke dog skielnes mellem Silbergroschen, gute Groschen og Marie-Groschen. Man tager ogsaa i de preussiske Stater preussiske Papirpenge, hvilke sandelig ikke synes mig saa ziirlige eller saa vanskelige at estergjøre, som vore Sedler. En medreisende Normand viste mig store og smaae norske Sedler, hvilke ogsaa forekom mig meget simple. I Belgien tages ikke gjerne anden Solv-mønt end Francs, 5, 3, 2, 1, $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ Francs Stykker, alt fiint Solv. Skal man have mindre Sorter, da ere disse i Kobber, med hvilke man ofte bebyrdes ved at faae tilbage paa Francs. Hollandske Ducater, Napoleonsd'ors og gode Guldmynter modtages ogsaa. — Paa Altona Banegaard sønstede jeg at betale min og Medreisendes Fragt til Kiel med en dansk 50 Rbd. Seddel; men da Controlleuren ikke vilde indlade sig paa at give andet end Cassenscheine tilbage, saa laante jeg Species, til jeg kom til Kiel.

5) Opholdet i Hotellerne og Opvartningen der er meget forskjellig. I Hamborg ere Hotellerne paa Jungfernstieg ved Alsteren de berømteste, men ogsaa de dyreste. Da Banegaarden er i Altona, maa der sikfært ogsaa være gode Hoteller; men man vilde dog ikke anvise mig noget der. Mine fleste Forretninger havde jeg ogsaa i Hamborg. I Hannover har man flere meget gode Hoteller i den øvre Stad nær Banegaarden, men temmelig dyre. I Deutz, Forstaden til

Cölln, var mig anbefalet et Hotel tæt ved Rhinbroen, men dette var ingenlunde efter mit Ønske. Paa Tilbagetouren havde Hr. Brandt i Antwerpen anbefalet mig i Cölln selv Logis hos D^{hr}. Densch & Capelle. Dette Hotel var meget godt og dertil billigt. I Antwerpen, hvor jeg var flere Dage før, under og efter Campinereiserne, logerede jeg godt og billigt i Hôtel de Flandre, ikke langt fra den smukke Rubens Plads.

Viin er dyr, endog simpel Bordviin, ikke bedre end en god Medoc eller Margeaur hos os. Til Ex. i Brüssel ved Table d'hôte i mit Logis betalte jeg 5 Francs 12 Centimes for en simpel Sort Rødviin, den billigste man der havde. Øl, især Bajerst, bydes hyppigen. I Hamborg og Hannover kan man erholde Porter og flere Sorter engelsk Øl, af hvilke jeg stedse foretrækker det sødlige engelske Ale, som har megen Lighed i Smagen med vort bedste Kjøbenhavns Hvidtøl; men 1 Flaske betales med 2 Mk. à 2 Mk. 4 S. Danst. I Belgien faaer man kun Porter, bajerst Øl, Faro, og gode hjemmelavede Sorter Øl.

Gode Kjødsupper smagte jeg ikke i Hotellerne, men en umaadelig Mængde kogt og stegt Kjød frembødes. Fiske vare sjeldne, naar man havde forladt Hamborg. Enkelte Steder kunde faaes Lax, mager og næsten altid saltet. I Antwerpen kunde man stundom faae Rabliau, men den havde reist for langt for en Vestfyde, som kan faae den Dagen efterat den er fanget.

Ret god Frugt af Pærer, Ferskenes og Druer salbødes mange Steder, deels paa Stationerne, deels i Byerne. Æbler vare i Aar mislykkede, og de enkelte,

jeg saae, vare vantrevne; men i Hamborg og Kiel vare meget gode *Uebler* at erholde. Af de nævnte Sorter, endog *Ferskener* og *Druer*, have vi dog ligesaa gode her, men maaskee ikke hvert Aar. I de Septbr. havde jeg her til simpelt *Espalier*, uden *Kasse*, mørkerøde *Frankenthaler* modne, hvilke i nogle kolde Aar slet ikke modnes her. For en *Franc* (2 *Mk.* 2 *Sk.* *Dansk*) kunde man i *Berviers* kjøbe en lille flad *Kurv* med 8 *Blommer* i *Bunden*, 2 store *Klaser Druer*, 2 *Ferskener* og 2 *Pærer*, alt ret godt. — Man ønskede til *Viinhøsten* ved *Rhinen* godt *Veir* i *Slutningen* af *Septbr.* og *Begyndelsen* af *Octbr.*; men desværre ere disse *Dnster* ikke gaaede i *Dpfylde*; *Viinhøsten* vilde neppe blive rig.

6) Blandt *Medreisende* traf jeg ret ofte paa *fundstabsrige* og meget *interessante Mænd*. En *Kjøbmand* fra *Danzig*, en fra *Stettin* og en fra *Ostende*; alle tre kjendte godt vore *danske Kornproducter*, men især *Hr. F. Hayn* fra *Danzig*; han og de *Andre* bevidnede, at vor *danske Kornhandel* i det sidste *Arti* havde taget et *betydeligt Opsving*, formedelst vore *Kornvarers* *fortrinligere Beskaffenhed* nu *imod tidligere*. Han kom *just* fra *London*, *tildels* paa *Kornhandelens* *Begne*, og bevidnede, at *Meningen* ogsaa der var, som han havde *yttret*. At dette glædede mig som *dansk Mand* og *Landmand*, er jo en *Selvfølge*.

Bort Smør skal *sandelig* ogsaa snart, da vi *tildels* ere *emanciperede* fra *Hamborg* (idetmindste det fra *Meierierne* og de *østjydske Egne*) vinde *fortjent Berømmelse*.

7) *Sproget* i *Flandern* er ikke let at *forstaae*; det nærmer sig vel noget *Hollandsk*, men med dette *gjør*

man sig dog ikke forstaaelig, ikke heller med Franst, hos de simplere Klasser; Høitydst eiheller; meest forstaaelig er det for dem, som ere vant til mange plattidske Dialecter, især det Ost-Friislandske.

8) Om Plovene i Campinen har jeg forhen talt; her vil jeg kun bemærke, at i det Hannoverste vare de fleste Hjulplove med 2 smaae Hjul, omtrent som de holsteenske. I Rhinpreussen saae man ret ofte saavel 1 hjulede Plove, som Sving-Plove. Harverne i Belgien vare for dens løse, steensfrie, lette, ikke knoldede Jordsmøn uovertræffelige. Trømlerne ere korte, som bedst stiftede for de smalle Agre.

9) Hestene i Hannover vare kjendelige af at have meget ædelt Blod, men sjelden vare Venene stærke. I Rhinpreussen vare mange Slags Blandinger; men i Belgien meest den flanderste, noget plumpe, korte, tykhovede, viidorede, tykbenede Race, saaledes som man har beskrevet den, og som jeg havde tænkt mig samme. I det Hannoverste var Hornqvæget ikke stort eller dybt, men noget mere høibenet end det jydskt Dvæg. I Belgien var det høiere end det jydskt i Almindelighed, men derhos ogsaa meget høibenet uden at have en dertil svarende Førelse i Kroppen. Man havde ikke mange Faar især i Belgien. I det Hannoverste saae jeg paa de større Gaardes Marker Merinosfloffe, endog af flere hundrede Stykker. Men hvad der forekom mig der at være en Ufsik var, at man flere Steder saae Smaafloffe af løsgaaende Geder, endog hvor der var Plantninger og Hække tæt ved. Gederne vare

ikke af de Racer, som vi have dem her i Jylland. I Almindelighed vare de større og smukkere end vore, meest brogede med rødbrune Aftegninger og Pletter, smukke tilbageboiede sorte Horn. De skulle give mere Melk end vore, men om man kunde dressere dem til ikke at afgaae Barf og unge Stud af Løvtræer og Buske, tvivler jeg paa. I Jylland, Nord for Horsens, saae jeg to Flokke af Egnende; jeg talte med Driverne, som angave at være fra Vestphalen; de havde affat endeel og agtede sig nu op i Hebeegnene. Jeg sagde dem, at jeg 14 Dage tidligere havde hørt en Flok af samme Slags falbydes paa Torvet i Holstebro, men at de, lykkeligviis for Planteelskere, ikke fandt Affætning. De, som hidtil vare solgte, betaltes dog, syntes mig, ret godt, nemlig med 6—7 Rbd. pr. Stk. Deres Rag eller Haar vare kortere end paa vore. Gede-Melk anbefales jo Brystsvage. De danske Gedeskind alluneres med Raggen paa, og bruges da til Herrepeltse. Hvor der ere Plantninger i Nærheden, bør Geder stedse holdes toirede og bundne.

10) I det Hannoverste lykkes, som jeg tidligere har sagt, Pyramidepoplerne særdeles godt, langs med Beiene, som Alleetræer. Endeel Steder ved Landeveiene, der krydsede Jernbanen, saae jeg ogsaa smukke Birke til Allcer, men formedelsf deres udbredte Toppe havde de, som vare uden Ly, en ikke ubetydelig Hælding fra Vest til Øst. Skade, at den lombardiske Poppels Bed ikke er bedre. Ensformigheden ved disse Mængder af lange ranglede Træer stødte dog mit Øie i Længden, og var ikke behagelig. Paa Jyllands

Heder vilde man dog vanskelig faae dem til at vore, og hvor der er Ahl knapt nok, om denne endog blev gennembrudt. En Allee fra min Gaard til Kirken har jeg ladet kulegrave og deri flere Gange plante Pile, mange Slags Popler, Rønne, Elm, Birke, Velle, Aste, og mange Gange efterplante i 40 Aar, men Bærten er svag. Bedst lykkes her *Salix viminalis*, *angustifolia* og *Betula incana*, dog er denne sidste kun 4 Aar gammel paa Stedet. Endog paa Kirkegaarden, som jeg langs Diget har beplantet paa indre Side, ville Naaletræer slet ikke lykkes, og forannævnte Sorter kun maadeligt, uagtet der dog er god Jord i over $1\frac{1}{2}$ Alens Dybde; men de staae eenlige, og Bindene have Svøb.

11) Nogle Steder i Campinen, hvor Kartoflerne vare optagne tidligen, har jeg bemærket, at man brændte Toppen i smaae Hobe og enten spredte eller ikke spredte Asten. Her har jeg ladet den ligge paa Grønjord udspreidt om Vinteren, og, naar den var tør om Foraaret, ildnet Bagerovnen dermed, men Asten, skjondt af et vegetabilsk Product, duer dog ikke som Kapsaffen til Tvæt eller Bæst, thi Jorddelene lade sig ikke godt frastille. Men til Stroelse er den, især for Sviin, meget god, naar den er tør, da den saa lettelig smuldres. Af 2de Bønder i Belgien horte jeg, at de paa skudtørre Jorder havde avlet meget rigtbærende Kartofler, som vare aldeles frie for Sygdommen. For et Par Dage siden horte jeg her af en troværdig Mand, at ogsaa han havde avlet sunde Kartofler paa saadanne Steder, baade i Aar og tidligere.

Paa dyb Skudtørvjord, hvor Sandet kunde være $\frac{1}{2}$ til 1 $\frac{1}{2}$ Alen under Torvelaget, har jeg, saa Aar efterat Jorden var kultiveret, avlet meget rige Fuld af Kartofler, men mindre velsmagende end paa høie Jorder. Nattefrosten angriber og sædvanlig Toppen tidligere paa saadanne lave Jorder; derfor har jeg ikke dyrket dem paa saadanne Steder i de sidste 12 Aar, altsaa før Sygdommen her var begyndt; men da jeg just nu har et Stykke af saadan Jord i Brug, vil jeg til Foraaaret der lade 1 Td. Vand igjen beplante med Kartofler af flere Sorter. Bønderne heromkring have i mange Aar dyrket Kartofler i nylig opbrudt høi Hedesjord med Sand til Underlag, i en Dybde af 5 til 6 Tommer. Disse have i Almindelighed ikke lidt af Sygdommen, ja slet ikke, saavidt jeg veed, men de blive smaae og give sjældent uden 5 à 6 Fuld, dog saare velsmagende. Da nu saadan Hedesjord ogsaa indeholder mooragtige Jorddele, og forraadnede Plantedele er dens største Bestand, saa synes dette at stadfæste Forhaabningen om et gunstigt Resultat paa Skudtørvjorder. Jeg skal nu forsøge det i nogle Aar, om jeg lever, og da meddele Udfaldet.

12) Mergel er ikke brugt i Campinen, og man troer ikke, at den findes; dog har Hr. Directeur van der Pytt sagt mig, at den findes paa hans Eiendom paa den ene og høiere Side af Maestrichtcanalen, men jeg har ikke seet Prøver deraf. Ostmæynte Abbed Manfiger om Campinen, i sin 2den Afdeling over Jordsmonet: at Jorderne ved det Brabanttske tildeels have et kalkholdigt Mudder. Af det jeg har medbragt, som

rigtignof er af det fkarpefte jeg fandt (næftefter de høie Sand- og Afltrækninger), er der Intet, der indeholdt Kalk, faavidt dette kunde gives tilkjende ved de almindelige Sfedevandsprøver.

13) Den Garverlugt, der er faa egen for den afffrællede og forraadnede Overfkorpe paa vore Lyngheder, fandt jeg ikke i Campinen. Der har Jordsmonnet, mere eller mindre, den humusagtige Lugt, fom f. Ex. findes paa vore gamle Kirkegaardsjorder.

14) Den Reifende, fom kommer til Brüffel, vil ikke forfomme at fee Domkirken fammefteds med dens deilige Malerier og dens fjelden fjønne, høie, malede Binduer. Jeg fad med min Kommekiffert for nogle af diife over en halv Time, og havde gjerne forbleven en heel Time, ifær ved dem i Choret og over den ene Indgangsdør. Det over den anden var nedtaget til Reftauration. I Antwerpen vare ogsaa mange smukke, malede Kirkevinduer og ligeledes i flere catholiffe Byer, alle meget feeværdige, men mig forekom de i Brüffel fom de fjønneste. Baade der og i Antwerpen var jeg Vidne til Mæffer og Processioner i Kirkerne. Belyfning og Rogelfe blev der ikke fparet paa; men de Troendes og ifær de Geiftliges Hilsener for Frelferens eller Marias Billeder, eller andre Efterlignelfer, vare mig meget forargelige at fee paa; thi det var alt for mechanift og uden mindfte Urefrygt eller Decorum. Klofferingninger ere hos Catholikerne meget hyppige, men naar Klokkespillet ftundom gjentages hver 5 Minutter, endog om Nat-

ten, saa kan det ofte forstyrre den Uvantes Nattero, ligesom Taarnvægterens 4 Gange gjentagne Dvarteerraab fra Marhuus Domkirkeetaarn. I Antwerpens store Kirke saae jeg i Choret paa høire Side: Rubens's herlige Gravcapel med de saare skjøne Billedhuggerstykker af hans tvende Hustruer, og andet smukt Arbeide i Basreliefs. Antwerpen har just ingen meget store Pladse, men mange smaa Torve, dog er Rubenspladsen stor og skjøn. Søger man Ens eller Andens Bopæl, da henvender man sig bedst, naar man af en Weiviserbog har opskreven Gade og Huusnummer, til en Postofficiant eller endog paa selve Posthusene. Der løbe Blousemænd nok, som tilbyde deres bona officia, men stundom bliver man narret, ja ofte troer jeg med Forsæt truffet omkring, for at maatte forhøie Betalingen. Jeg f. Ex. maatte i næsten 2 Timer lade mig føre om af en, sig selv tilbydende, Weiviser, som maatte have kunnet ført mig til det Sted, jeg søgte, i et Dvarteer. Rigtignok tilbød han, da jeg var utilfreds med at han selv hvert Dieblif maatte gaae ind i Husene at spørge sig for, at jeg gjerne maatte prygle ham hvis han nu ikke fandt det rette; men jeg havde ingen Lyst til slige Executioner, som vilde været en meget daarlig Erstatning for min Aprilseløben og de gamle trætte Been.

Pf Alt, hvad jeg saae i Antwerpen, forlystedes jeg ikke saameget ved Noget, som ved den saakaldte zoologiske Have. Der var en saare smuk og talrig Samling af Fugle og vilde Dyr fra alle Verdens Egne. Tisbjørnen, Giraffen, Elephanten, Zebraen,

Løven, flere Tigerarter, Abeslægter, Schneumon. De deiligste Fugle man vilde see, og hvis Farver Konsten vanstelig kan efterligne, i saare stor Mængde: Strubsen, Pelikanen og mange Hundrede andre sjeldne Fugle. Skildpadden og Crocobillen, ligeledes mange udstoppede Dyr og Fugle. Kjendere havde roest dette Museum for mig, og sagt: at det var maaskee at sætte over det i Paris. Man roser dog ofte det Fædrelandske vel meget, hvilket jeg langt fra ikke vilde sige om dette Institut. — I Hannover anbefalede man mig meget at see Palmehuset i Herrnhäusen, hvilket skulde være rigere end Samlingerne i Berlin og Potsdam. Jeg formoder dog, at denne Beretning er urigtig. Den meget lange Allee, som fører dertil, havde man ogsaa roest meget. Den er i Smag aldeles som vor Frederiksberg Allee, men længere, og Endepuncterne: Frederiksberg Have og Slot, modsatte Herrnhäusens Have og Slot, taale ingen Sammenligning, om man endog medtager det ved Beien liggende andet Lystslot med Have, mont brilliant, hvor Kongen just dengang opholdt sig. Jeg havde ventet, at finde der en rig Samling af Blomster, især af Georginer, men blev stuffet. I den fornævnte zoologiske Have i Antwerpen vare smukke Blomsterpartier, ligesaa og endeel pragtfulde Buskværter, tildeels ogsaa sjeldne Træer.

Jeg havde gjerne offret denne Have endnu et Besøg, men min Tid var afmaalt.

15) Bandet i de store Floder, jeg saae, var ikke lysteligt at see til, eller indbydende at drikke af.

Fra Vater Rhein til Maas, Schelde, Elben og den lille Weser havde de alle et plumret, guulagtigt Udseende — en Folge af de leeragtige, gule Jordlag, de gennemløbe. I Bjergegnene vare Strømmene derimod som oftest klare, og benyttedes herligt deels til Fabrikdrift, deels til Engristling. Ogsaa i det Hannoverste saae jeg mange smaa Hede=Sandpletter, forvandlede til nydelige Konstenge.

16) Jeg har ovenfor yttret, at jeg langs Jernbanen ikke fandt den frodige Vært af Naaletræer, som jeg havde formodet, og dette gjælder endog om meget store Strækninger, paa hvilke Culturen har været anvendt i over 20 Aar, og hvor kun eenlig staaende Fyrre hist og her vidnede om uheldige Foretagender, saavidt jeg kunde skønne, med Besaaninger i overlig gravede Huller. Men jeg skal dog bemærke, at jeg i movragtig Jordbund, og især paa Grøft=Hegnene saae en frodig Vært af Fyrretræet. Der var ogsaa paa mange Steder under Behandling unge Frø- og Planteskoler, som vistnok vare bestemte til at udvide og forbedre Skovculturen. Iøvrigt er Jordbunden paa de hannoverste Heder vist langt fra saa frugtbar og ønskelig for Skovkultur, som paa de belgiske eller Campinen; men dog sikkert, endog Stormene fraregnede, i Heelheden langt bedre stiftet for Skovkultur, end Fleerheden af vore jydskke Heder. Da jeg kun saae de hannoverste og lyneborgste Heder, for saavidt de stødte til Jernbanen, og altsaa ikke undersøgte med Spaden Jordsmønnet der, saa kan min Formening ingenlunde

herom være saa grundfæstet, som om den Deel af den belgiske Campine, hvilken jeg gjennemreiste.

17) Jeg vil her kortelig fremsætte de Forskjelligheder, jeg fandt i Belgiens Campine nu, mod det, som Schwerz fandt for omtrent 50 Aar siden.

a) Af Campinen er der nu opdyrket hist og her mange flere Strækninger, end da; men der er foruden det, som er dannet til Ager og Eng, ogsaa beplantet meget med Skovtræer, det meste dog med Fyr, dernæst Ege, og derefter Rod-Elle.

b) Schwerz taler meget om, at man i Campinen intet Hegn har om sine Zorder; ogsaa dette er nu anderledes. Hegn eller Hække ere der nu ligesaa hyppige, som i de tilgrændsende Egne, og Hegnshækkene for det meste ligesaa smalle og smukke, som i Naboegnene. Nu anseer man det i Campinen ogsaa nyttigt som Læ for Sæden mod de tørrende Vinde; men tilstaaer gjerne de Ulemper, det medfører, saasom: vanskeligere at faae Sæden tør, at den ved Regn leirede Sæd ikke godt igjen reiser sig, at Spurvene ødelægge den mere og at Snegle og Orme formeres stærkere. Ofte findes ogsaa i Hegnene selv større Træer, meest Ege, ligesom disse ret ofte bestaae af Egepurre. Alt dette benyttes til Brændsel, forsaavidt det ikke, som gaanske unge Skud, sættes til Garverierne, men det kommer mig i det Hele taget for, som om Campinen nu ingenlunde vil have Mangel paa Brændsel; thi det er beundringsværdigt, hvor meget der i de sidste Aar er plantet, og hvor godt det Meste lykkes. Man tilstod ogsaa,

at nu behøvede man kun sjældent at affstrælle Hede-
forpen til Brændsel, og saaledes berøve Jordsmon-
net en stor Deel af dens Frugtbarhed.

c) Schwerz omtaler saare ofte og fuldstændig den
Omhu, med hvilken Nederlænderne formere og samle
deres Gjødning. Bistnok henligge Gjødningshobene
kun saare sjældent uordentligt eller i Pøle, som des-
værre hos mange af vore bedre Egnes Beboere; men
i Almindelighed savnede jeg dog den Omhu for
Blanding i Møddingen, for dennes akkurat Opsætning
og ordentlige Afstikning, som mit Die nu i saa lang
en Arrække har været Vidne til hos den flittige Hede-
dyrker i Vestjylland.

d) Schwerz omtaler ogsaa, hvormange Fald der
avles i Nederlandene, men ikke særskilt i Campinen.
Han sammenligner disse med dem, som avles i hans
Egn, i England og i Nederlandene, og dette staaer da
saaledes, reduceret paa 1 dansk Td. Land:

3 Schwerz's Egn 9, 13.

3 England 9, 77.

3 Nederlandene 13, 66.

Men han siger derhos, at det ikke er let at er-
fare, hvormange Fald Sæden giver, da han ikke kunde
stole paa Angivelserne, og da Flaades og Kornmaal
vare saa afværende. Rugen er Hovedsæden, og da
denne ikke dyrkes i Brak, saa er den i Kjerne ikke saa
tung og fuldkommen, som hvor der brakkes. Herudi-
ere vi enige, men jeg kan umulig beregne Faldene i
Campinen saa høie, naar man der, som jeg antager,
saaer 1 Td. Rug i en Td. Land. Jeg fik stedse det

Svar, at det i Aar havde været et almindeligt godt Aar, og dog forekom Bipper og Ur fortere, Kjernerne noget mindre i Størrelse og Bægt, ja Straaet ikke saa ført og langt, som hos vore gode Landmænd. Foldene altsaa (NB. i Campinen) ikke nær saa høie. De øvrige Egne har jeg ikke nøie nok undersøgt, til at have en fast begrundet Mening herom. Kun Boghvedeavlens har jeg tidligere nævnet som vidunderlig ffjøn.

e) Schwerz omtaler Fødemidlerne der, som meget tarvelige. Jeg deels logerede, deels saae mig ret godt om hos Landboerne, men jeg fandt, at Kosten var baade rundelig og meget nærende. Naar jeg undtager Als, Erøe, Femern, samt nogle af Derne i Besterhavet, veed jeg intetsteds, at den simplere Klasse af Arbeidere paa Landet har levet saa yppigt i Fødemidler. Hertil kom det meget gode Mel, som nødtes i stor Mængde.

I Et er jeg aldeles enig med Schwerz, nemlig: at der om ethvert Arbeide i Belgien er en rigelig, maaskee for stor Arbeidskraft tilstede.

18) Som vedkommende de nye Opsving, vort Landbrug i den senere Tid har taget, ønskede jeg ogsaa at erklynde mig om, hvorvidt Draining hidtil var anvendt i Belgien. I de Egne, jeg kom, var den ikke anvendt, og kunde vel neppe være det med Nytte. Kun to af de intelligente Landmænd, jeg talte med, havde seet den i England, men formeente, at den ikke var anvendelig, med en til Omkostningerne svarende Nytte der, hvor Vandet fra Drain-Rørene ikke

funde have Aflob i lavere Rønder. Ikke heller der, hvor Jordlagene, paa hvilke Rørene hvilede, ikke vare faste og af eens Bestaaffenhed, saa at en stedse jevn Linie kunde forventes for Rørlagene. Enten savnedes begge eller en af Delene i de dem bekjendte Egne af Belgien. Paa Reisen saae jeg ved Bygholm, hos den bekjendte, driftige Teglværks-Forpagter Hr. Heyde, en stor Mængde Drainsrør af forskjellige Dimensioner, meget solide og hensigtsmæssige, fabrikerede paa Maskiner, alle med tilsvarende Muffer. De vare derhos priisbillige. Jeg samtalede ogsaa undervejs med to store Teglværks-Giere ved Flensborg Fjord om samme Gjenstand; ogsaa disse ansaae Muffer, som det hensigtsmæssigste Middel til at lade Vanddelene indfise. Gjennem den brændte Kormasse var dette ikke tænkeligt, og ved at indstikke en smallere Ende i en bredere Ende af et andet Rør, afbrødes meget let noget af Enderne, og Rørene vare ogsaa vanskeligere at fabricere. De Teglværks-Giere, som havde Forraad af denne Artikel i deres Egn, havde hidtil savnet Afsetning.

Efter det, jeg foran har anført, kan man vel omtrent slutte sig til, hvorledes jeg anseer det nyttigt og muligt at anvende Noget af det, jeg har seet og lært, paa Culturen af de **jydske Heder**. Jeg vil nu korteligen fremsætte nogle Sammenligninger og min Formening herom:

a) Jordbunden i de jydske Heder i Almindelighed er langt besværligere at cultivere, end i de belgiske eller Campinen. Overlaget er stærkere,

ligesom ogsaa Lyngvæerten derpaa. Denne kan vel afbrændes, men uden at den ubetydelige Afte, som Lyngen afgiver, har nogen ret mærkelig Indflydelse paa Afgrøderne, ligesom Jlden heller ikke derved har skjernet Overfladen, om denne endog siebliffelig omploies, hvilket dog er vanskeligt, og sjældent lader sig fuldbyrde, saasom Lyngsvidningen maa foretages paa en tør Tid, men Hedejorden ikke godt kan brydes uden i fugtig Tilstand.

Underlagene ere som oftest Grus, gul Sand, graa Sand og stundom Ahl. Hvor Underlaget, saasom paa nogle Heder et Par Mile østen for Viborg og enkelte andre Steder, er Leer eller leeragtigt, der er Culturen lettere og meget sikker. I de første Tilfælde derimod er den besværlig og lidet lønnende, især hvis man ikke har Mergel. Campinens Heder have i Almindelighed ikke Mergel, men den behøves der heller ikke, da Jordens Over- og Underlag har Frugtbarhed nok i sig selv. Nogle Skribenter antage vel, at der findes kalkagtige Dele i Underlaget paa adskillige Steder. Jeg har dog ikke seet eller funden disse, men vel i Dybden et klegagtigt Lag, som ligner vor vestlydske Marsskleg. Jeg har forhen omtalt, at Hr. van der Pytt i sine Eiendomme, paa den ene Side af Canalen, har funden Mergel, paa den anden ikke, men at den hidtil ikke er brugt.

b) Nederlænderne, og den belgiske Regjering med dem, ansee endnu stedse „Engen som Algerens Moder“, og derfor have de meget viselig ladet fuldføre det kostbare Vandlednings-Anlæg, jeg tidligere

har omtalt, fra Maestricht til Antwerpen, hvorved en stor Deel af Campinen kan omdannes til Eng, ligesom Regjeringen ogsaa først bosætter Colonister, naar et vist Stykke cultiveret Eng allerede er forhaanden.

c) Da Træer og Buske vore meget villigt og godt i Campinen, saa have Nybyggerne der den store Fordeel: 1) at de snart kunne skaffe sig Riisbunker og affaldne Grene til Brændsel, og saaledes sfaane Dverksorpen paa deres Lyngjorder. 2) at de hurtigen kunne opelsse sig Læ mod Vindene, thi Hegn til at møde for egne eller andres Creature, behøves ikke der, da disse saare sjældent findes græssende, og da stedse under rigelig Bevogtning.

Jøvrigt har man altid ved Hede=Cultur der, endog i tidligere Tider, ladet Skov=Culturen eller Træplantningen gaae i det mindste jevnstides med Ager=Culturen, om ikke — som ønskeligt — forud.

d) De climatiske Forhold ere vel i Belgien noget mildere end vore paa Jyllands Heder, især de vestlige og største; og Belgiens Vintere i Almindelighed mere engelske eller Sø-Vintere, end vore; men climatiske Forhold maatte dog sikkert ikke standse Vysten hos os til Hedernes Cultur; og hvad Skovplantning her angaaer, da har jeg ved mine Hede=Jorder nu en temmelig lang Erfaring for, at denne her paa Vestkanten kan lykkes:

α) Naar der ikke er Ahl, eller naar denne gjenembrydes ved Røsegravning.

β) Naar Cultur=Jord anvendes til Træ=Væxtens første Fremme.

γ) Naar man vælger passende Træ-Sorter.

δ) Naar man beplanter, og ikke besaaer.

ε) Naar man ikke fordrer, at enligstaaende Træer skulle lykkes, men kun enten planter i større sammenhængende Strækninger, eller gjør fine Ræbelter om Haver og flere Steder brav brede, ikke vel under 30 Alen, og kun i Begyndelsen med $1\frac{1}{2}$ Alens Mellemrum. Siden, i betimelig Tid, kan og bør Udhugning nødvendig foretages. Afskæmning, som Hr. Pastor Carstens ret passende kalder det, vil altid finde Sted paa de vestlige Sider af enhver Plantning, som ikke har Læ; baade her i Jylland og selv paa Derne. Jeg har tidligere bemærket, at der vel i Campinen, som og i det Hannoverste, findes Hedestrækninger, der have megen Righed med vore slettere Heder, hvor der nemlig ere deels lyngbegroede Sandhøie, deels blottede Sandsteder, deels Ahl til Underlag i forskjellige Tykkelser — dog har jeg intet Ahllag seet tykkere end $2\frac{1}{2}$ à 3 Tommer, hvorimod jeg hos os i Jylland har seet det indtil 12 Tommer, ikke at tale om Myre-Jernet eller Myre-Malmen, ifald man vil regne dette til Ahlen, hvilket ofte her findes i over 1 Alens Tykkelse. Jeg har aldrig seet slige Strækninger kultiverede, uden ganske enkelte Steder i det Hannoverste, hvor de vare beliggende ved Vandstrømme, saa at de kunde udjevnes og der dannes til Enge; men disse Strækninger ere kun Smaastykker af de store Heder, og i Campinen udgjorde de sikkert neppe fra $\frac{1}{16}$ til $\frac{1}{20}$ Deel af den nu uopdyrkede Hedejord.

Ligeledes har jeg omtalt, at Hegnene i Campinen,

ja i hele Belgien, og for en stor Deel i det sydvestlige Hannover, ikke bestaae af høie Grøvtvolde, beplantede eller ubeplantede, som hos os, efterat vi fra Holsteen have optaget denne Skif eller Ufkit — alt som man tager det; men deres Plantehegn ere enten paa Dyfæstningen af Grøvter, hvor saadanne paa lave Steder behøves, eller og paa flad Jord, og mere at ansee som plantede i Alger-Menene. Da Jordbunden alle disse Steder er løs og mere eller mindre sandet, saa har man fundet, ligesom hos os, at Diger ikke kunne holde sig ret længe, at de nemlig hurtig udtørres og ikke vore sammen, om endog Grønsværen vendes til Udsiderne; og altsaa Plantningerne der heller ikke lykkes. For flere Aar siden saae jeg i det Lauenborgske paa skarpe Sandjorder, at man havde begyndt med en Mellemting, nemlig Diger kun $\frac{3}{4}$ til 1 Alen høie, og derpaa plantet unge Birke, som lykkedes godt.

I Hedeegnene af Jylland, hvor Sandet er fremherskende, kunne heller ingen Diger af nogen Høide blive varige, hvilket jeg ofte har seet og selv erfaret, endog hvor megen Flid er bleven anvendt baade ved de første Anlæg, og paa Vedligeholdelsen.

e) Jeg har i tidligere Afhandlinger, især i dette Tidsskrift, yttret min Mening om, hvorledes jeg anseer det fordeeltigst og Staten gavnligst, at de jydskke Heder cultiværes, og skal her ikke gjentage dette, saameget mere, som jeg ved nu at have seet endeel af de hannoverske Heder og af Campinen, ikke har funden Synderligt der, som var anvendeligt paa vore jydskke Heder, uden hvad jeg tidligere vidste.

Det jeg har funden Efterlignelsesværdigt var vel især: Regjeringens kraftige Understøttelse til at fremme Sagen. Maaderne, hvorpaa Regjeringen kunde fremme Hede-Culturen — som Eng, Skov og Ager — ere jo vistnok forskjellige og ikke umulige, men støder dog paa nogle Vanskeligheder, hvortil jeg især henregner disse: at Regjeringen nu neppe længere har sammenhængende Hedestrækninger, som høre til Kronen eller Domainerne. (Flere tusinde Tdr. Vand kunde meget godt for kort siden være taget fra Alheden, før den blev tilbudt Colonisterne som Eiendom.)

Naar sammenhængende Hedejorder skulle af Regjeringen indkjøbes til Colonisation, da kunde disse maaskee vel enkelte Steder erholdes, men dog sandsynligvis vel dyre; og at tage dem ved Expropriation kunde vel ogsaa falde vel dyrt, og maaskee tildeels ubilligt. Vand — er vistnok det simpleste Middel til at fordrive Lyngen og skabe taalelige Enge, med hvilke Agerbrug kunde begyndes. — Ogsaa vor Regjering har, i Kong Christian den 8des Tid, ladet Undersøgelser foretage her i Amtet af Ingenieurcorpset, og der kunde vistnok vindes maaskee noget mere end 1 □ Mil ved at lede Skarrild Na over Sønder-Felding Mose-Enge; og de nuværende Giere ville vel nok tage imod slige Forbedringer gratis; men at give Noget derfor, eller overlade andre disse Eiendomme billigen, dertil vare de neppe tilbøielige. Noget Vignende er vel Tilfældet med flere Vandløb. At hidlede Vand ved artefiske Brønde, var vel nogle Steder ikke

utænkeligt, men dog stedse en usikker og kostbar Operation.

Den almindelige nervus rerum gerendarum, som aabner Fæstninger og cultiverer Heder — Penge — ville maaskee ikke her være saa lette at erholde, som i Belgien. De skulle forrentes, og hvorledes skulde Capitalerne vindes tilbagebetalte? Skjøndt vi leve i en meget actielysten Periode, tvivler jeg dog paa, at ret Mange ville indlade sig i Speculationer paa saadanne Papiere, og vil Regjeringen forstrække Summen, saa maae ventelig nye Skatter udskrives til Forrentning og Afbetaling.

1) Man har baade skriftlig og mundtlig fortalt mig om, hvor meget det vilde gavne og fremme Culturen af Jyllands Heder, hvis der kom en Jernbane gennem Jylland. Jeg har aldrig villet fæste Lid til disse sanguinske Forhaabningers Udførelse. Jeg var med i Stænder-Forsamlingen i sin Tid at drøfte det Kænstke Andragende, og det blev noksom beviist, at det var bygget paa urigtige Forudsætninger, at det ikke kunde betale sig i saa ubeboede Egne, og at Renter af Drivts-Omkostningerne ikke engang ville kunne udfomme aarlig, endfige Renter af Anlægs-Capitalen. Men Handelsstanden ønsker det, og Kjøbstæderne paa Østkanten især, thi Banen vilde vistnok faae en mere østlig end vestlig Retning. Jylland er ikke foderig nok, ikke beboet nok. Den har mange Byer, fra hvilke Ind- og Udførsel kan stee søværts — billigere end paa Jernbanen. Det sydlige Endepunkt vilde blive taalelig besøgt, det nordlige ikke. Den røskildske Jern-

bane kan jo langt fra svare Regning, hvorledes da en Bane gjennem Nørre-Jylland. Dgsaa herved har jeg havt Nytte af min Reise, idet den har bestyrket mig i den Overbeviisning, at Heder ikke saa let opdyrkes, fordi en Jernbane løber saa nær ved dem, eller vel endog lige over Hedestrækningerne. Til Exempel i Udlandet: de store Hedestrækninger i det Hannoveriske, hvor Hede-Culturen dog var begyndt før Jernbaneanlægene, og tildeels paa frugtbar Hedejord, med Kalfjord i Nærheden, f. Ex. ved Minden. Selv den belgiske Campine er mange Steder med sit gode Jordsmon beliggende ikke ret langt fra Jernbaner, gode Veie og seilbare Canaler. Men jeg vil hente et Exempel fra vort eget Land. I 1834 reiste jeg fra Kiel til Hamborg i October Maaned, og studsede over de betydelige Hedestrækninger, som der endnu fandtes imellem Neumünster og Hamborg. Nu i September 1852 kom jeg næsten samme Veie, nemlig langs Jernbanen fra Neumünster til Altona, og fandt omtrent de samme uocultiverede Hedestrækninger, ja jeg fandt udyrkede Hedestrækninger paa lave Jorder, ikke 1 Miil fra Altona.

Lad dette lære os, at et Rom ikke bygges paa een Dag!

Jeg siger nu som tidligere: der kan og bør gøres Meget for Jyllands Heders Cultur, og især for den vestlige Deels **Skov-Cultur**; men saavel denne, som Hedernes øvrige Cultur, bør vist fremmes efter viselig lagte, og omhyggelig